

FORMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏNİN TƏŞKİLİ HAQQINDA

ZÜLFİYYƏ VEYSOVA

Bakı Avropa liseyinin direktoru, psixologiya elmləri namizədi
zveysova@yahoo.com

AYGÜN MƏCİDOVA

Bakı Avropa liseyinin ibtidai siniflər üzrə direktor müavini,
pedaqoji elmlər namizədi
aygun09@rambler.ru

Məqalədə formativ qiymətləndirmənin aparılması yollarından, bu prosədə müəllim və şagird fəaliyyətinin xüsusiyyətlərindən bəhs edilir.

Yeni qiymətləndirmə sisteminin əsasını məktəbdaxili qiymətləndirmə, onun da əsasını şagird nailiyyətlərinin monitorinqi təşkil edir. Bu proses üç komponentdən ibarətdir: diaqnostik, formativ və summativ qiymətləndirmələr [1]. Diaqnostik qiymətləndirmə haqqında fikirlərimizi oxucularla artıq bölüşmüşük [2]. Bu məqalədə formativ qiymətləndirmədən bəhs edəcəyik.

Şagirdlərin bilik və bacarıqlarının səviyyələri müxtəlif olur. Müxtəlif uşaqlar eyni bir müəllim tərəfindən tədris olunan eyni bir mövzunu müxtəlif cür qavrayır və təbii ki, müxtəlif nailiyyətlər əldə edirlər. Belə bir qanunauyğunluq da diqqətdən qaçmır ki, çətinliklə dərk edən uşağın öyrənməyə həvəsi azalır, oxumaq istəmir. Tədrisdə şəxsiyyətə yönəlmiş prinsipə əsaslanan fərdi yanaşma və yeni qiymətləndirmə metodları bu problemi həll etməyə kömək edir. Məhz bu cür yanaşma yeni qiymətləndirmə sisteminə formativ qiymətləndirmə adlanır. Tədrisin keyfiyyətini yüksəldən bu növ qiymətləndirmə təkcə şagirdə deyil, həmçinin tədrisin ümumi keyfiyyətini də qiymətləndirməyə yönəlir; şagirdlərin yalnız biliyini deyil, onla-

rın dünyagörüşünün necə inkişaf etməsini də nəzarətdə saxlayır. Bu zaman qiymətləndirmə şagirdin fərdi nailiyyətlərini izləyir, tədrisin ümumi keyfiyyət faizinin yüksəldilməsinə nəzarət etməklə yanaşı, şagirdin ümumi inkişafının formalaşdırıcı qiymətləndirməsi kimi çıxış edir. Formativ qiymətləndirmə müəllimlərə hər bir şagirdlə fərdi şəkildə işləməyə imkan yaradır. Lakin bu prosesi kortəbii şəkildə həyata keçirmək mümkün deyil. Bir dərs müddətində sinifdəki şagirdlərin hamısının fərdiliyini təmin etmək çətinidir. Bunun üçün müəllim fəaliyyət xəttini sistemli şəkildə əvvəlcədən tərtib olunmuş plan əsasında həyata keçirməli, müxtəlif səmərəli üsul və vasitələrdən istifadə etməli, düzgün statistika aparmağı bacarmalıdır [3].

Formativ qiymətləndirmənin funksiyaları nədən ibarətdir?

Qiymətləndirmə təlim prosesində səmərəli alət olmaqla şagirdin inkişaf səviyyəsini və müəllim-şagird fəaliyyətinin nəticəsini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Bu məsələlər formativ qiymətləndirmə prosesində öz

həllini tapır. Formativ qiymətləndirmənin digər qiymətləndirmə növlərindən əsas fərqi ondadır ki, formativ qiymətləndirmənin nəticəsini əldə etmək üçün müəllim hər bir şagirdlə fərdi şəkildə işləməyə üstünlük verməklə, onun mənimsəmə səviyyəsinə mütəmadi olaraq nəzarət edə, təlim prosesində daim korreksiyalar apara bilir.

Ümumi təhsil sistemində yeni qiymətləndirmə mexanizmlərinin tətbiqi ilə yanaşı, müəllimlər arasında belə bir sual daim səslənir: «**Qiymətləndirmə necə aparılır?**» Bu sual iki vacib məsələ ilə bağlıdır:

1) *Yeni qiymətləndirmə mexanizminə uyğun olaraq tədris prosesində aparılan qiymətləndirmə normalarının müəyyənləşdirilməsi.*

2) *Qiymətləndirmənin aparılması yollarının müəyyənləşdirilməsi.*

Qiymətləndirmə normalarını müəyyənləşdirmək üçün I-II siniflərdə «Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulumu)» əsasında hazırlan-

mış yeni dərslərin bölmələrini nəzərdən keçirmək lazımdır. Qiymətləndirməni təxmini olaraq aşağıdakı cədvəl (Cədvəl 1) əsasında aparmaq olar.

Qiymətləndirməni hansı yollarla aparmaq olar?

«Məktəbdaxili qiymətləndirmənin aparılmasına dair tövsiyələr»də formativ qiymətləndirmə zamanı istifadə olunan üsul və vasitələrin növləri və nümunələri təqdim olunmuşdur. Şəxsi məktəb təcrübəsi əsasında əldə olunmuş nümunələrlə təcrübəmizi bölüşmək istərdik. Aydındır ki, qiymətləndirməni müxtəlif forma, üsul və vasitələrlə aparmaq olar. Yoxlama nəticəsində şagirdlərin keçmiş materialı necə mənimsədiklərini, hansı xarakterik səhvləri buraxdıqlarını, bu baxımdan növbəti dərslərdə ortaya çıxan problemlər üzərində hansı işlərin aparılacağını və formativ qiymətləndirmənin nəticələri əsasında şagirdin müvəffəqiyyətini müəyyənləşdirmək olar.

Cədvəl 1

	I sinif		II sinif		
	I yarımil	II yarımil		I yarımil	II yarımil
Azərbaycan dili					
Əlifba təliminə qədərki dövr	1		Oxu (bölmə üzrə şifahi cavabların orta qiyməti)	4	4
Əlifba təlimi dövrü	1		Yoxlama imla (qrammatik tapşırıqla)	5 1 (yekun)	5 1 (yekun)
Yekun qiymətləndirmə	1	1	Lügət üzrə imla	2	2
Lügət üzrə imla	2	2	İfade (yarımilin sonu)	1	1
Yoxlama üzündən köçürmə	2	2			
Oxu texnikası	1	1			
Riyaziyyat					
Riyazi imla	2	2	Bölmə üzrə testlər	4	3
Yoxlama işi	2 1 (yekun)	3 1 (yekun)	Yoxlama işi	4 1 (yekun)	3 1 (yekun)
İnformatika	2	2		2	2
Fiziki tərbiyə	2	2		2	2
Təsviri incəsənət	2	2		2	2
Musiqi	2	2		2	2

Ekspres sorğu formativ qiymətləndirməni aparmaq üçün ən əlverişli üsullardan biridir. Ekspres sorğunun funksiyaları aşağıdakılardan ibarətdir. Ekspres sorğu vasitəsilə:

– müəllim keçilən mövzunun şagirdlər tərəfindən necə mənimsənilməsini tez bir zamanda müəyyənləşdirir;

– yeni mövzuya başlamaq üçün hazırlıq mərhələsini apara bilir;

– mütəmadi olaraq keçilən mövzuları təkrarlayır;

– qazanılmış biliklərin tətbiqini müəyyənləşdirir.

Məsələn, müəllim hər hansı bir mövzunu uşaqlara başa salmış, tapşırıqların hansı alqoritmlə yerinə yetirilməsi haqqında məlumatlar vermiş, şagirdlər dərsi mənimsəmişlər, tapşırıqlar yerinə yetirilmişdir. Lakin müəllim kiçik zaman fasiləsində fərdi olaraq hər bir şagirdin məhz bu mövzunu necə başa düşdüyünü müəyyənləşdirmək üçün dərs başlayarkən kiçik vərəqlərdə (bu üsuldən istifadə edən müəllimin şagirdlərinin dəftərlərinin arasında hazır şəkildə ad yazılmış vərəqlər olur) bir alt-standartı əks etdirən tapşırıq verir. Tapşırıq konkret vaxt çərçivəsində yerinə yetirilməlidir. Vərəqlər yığıldıqca yerindəcə yoxlanılır. Yalnız bir alt-standartın səviyyəsi yoxlanıldığından bu prosesə çox az vaxt gedir. Səhv işləyən – yənidən izaha ehtiyacı olan uşaqlar mövzu ilə əlaqədar tapşırıqlar üzərində müəllimin köməyi ilə işləmək üçün yazı taxtasına çıxırlar.

İnteraktiv təlimdə formativ qiymətləndirməni həyata keçirmək üçün **diferensiasiyalı yanaşmadan** istifadə edirik. Bu baxımdan təklif olunan üsul çox səmərəlidir. Bu üsuldən istifadə edərkən:

– müəllim sinifdə hər bir şagirdə fərdi yanaşmağa;

– şagirdlərin biliklərə dərinlən yiyələnmələrinə kömək etməyə;

– zəif şagirdlərin fəallığını təmin etməyə;

– fərdi şəkildə hər bir şagirdi və ümumiyyətlə, sinfi fəallaşdırmağa çalışır.

Bu üsula əsasən müəllim hər birində 10 sual olmaqla sinifdəki şagirdlərin sayı qədər kart tərtib edir. Tapşırıq kartı ilə yanaşı, hər bir şagirdin fərdi cavab kartı da olur:

CAVAB KARTI										
Şagird:										
Sual →	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Kart ↓										
1	A	C	A	B						
2										
3										
4										
5										

Şagirdlər cavabları uyğun çərçivədə əvvəl karandaşla, yoxladıqdan sonra isə qələmlə yazır və həll etmək üçün növbəti kartı götürürlər. Müəllim daim onda qalan cavab kartlarına nəzarət edərək, hər bir şagirdin hansı səviyyədə olmasına nəzarət edir. Qarşıya çıxan suallar üzərində iş həftə ərzində dərstdən sonra xüsusi təyin olunmuş vaxtda aparılır.

Bu üsulla aparılan iş şagirdin müstəqil işləməsinə, asudə vaxtının səmərəli keçməsinə şərait yaradır. Digər tərəfdən, bu üsulun müəyyən qədər yarış xarakterində olması şagirdlərdə xüsusi olaraq maraq oyadır: «Görəsən, kim hansı kartı yerinə yetirir?»

Ümumiyyətlə, ibtidai məktəbdə ən səmərəli qiymətləndirmə mexanizmi «portfolio» sistemidir. «Portfolio» sistemi hər şagirdin xüsusi məlumat toplusudur (dosyesidir) ki, burada şagirdə aid olan və aşağıda adları çəkilənlərlə birlikdə bütün məlumat və sənədlər qeydə alınır:

• cari qiymətlər;

• şagirdin dərslər fəaliyyəti, onun əhvali-rühiyyəsi, iş qabiliyyəti, yaşlıları və yaşlılarla münasibəti üzərində gündəlik müşahidələr;

• meydana çıxan problemlərin təsviri və onların təhlili;

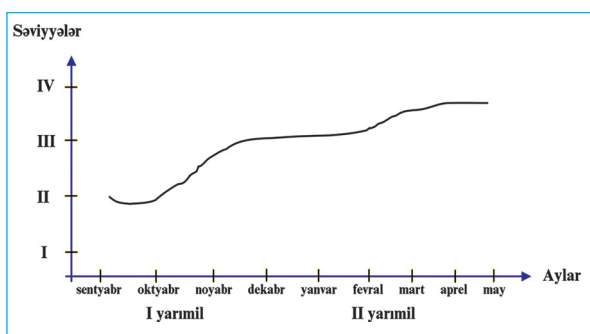
• müəllimin bu şagirdə yanaşmaya düzəlişlər edilməsi haqqında, onun təliminin fərdiləşdirilməsi istiqamətləri haqqında qeydləri və proqnozları;

- valideynlərin gəlib-getmələrinin qeydiyyatı, müəllimin onlarla müzakirə etdiyi mövzular, şagirdin ailə şəraiti haqqında qeydlər;

- psixoloqların psixoloji tədqiqatın nəticələri əsasında rəyi.

Bu zaman şagirdin müəyyən dövr ərzində işləri toplanır və nəticələri müəyyən edilir, həm nailiyyətlərin, həm də problemlərin keyfiyyətə təhlili aparılır. Bundan sonra şagirdin inkişafının fərdi proqramı tərtib olunur [4].

Şagirdin nailiyyəti ilkin mənbə nöqtəsi diaqnostik qiymətləndirmənin nəticəsindən başlayan qrafikdə öz təsviri əksini tapır.

Şagirdlərin qiymətləndirilməsi prosesində praktik şəkildə obyektiv qiymətləndirmənin əldə edilməsi son dərəcə vacib məsələdir, lakin bu zaman **pedaqoji-psixoloji məsələlərin** nəzərə alınması da aktual problemlərdən sayılır. Tədris ilinin əvvəlində aparılan diaqnostik qiymətləndirmənin funksiyaları müəllim və şagirdlərin tədris ili boyunca fəaliyyətini istiqamətləndirir. Formativ qiymətləndirmənin nəticəsinin jurnalda qeyd olunmamasına baxmayaraq, onun funksiyaları daha vacibdir, çünki şagirdin müntəzəm fəaliyyəti və gələcək nailiyyəti bu qiymətləndirmədən asılıdır. Məhz bu zaman müəllimlə şagird arasında psixoloji məqamlar daha qabarıq özünü göstərir.

Əvvəlcə qiymətləndirmənin psixoloji-pedaqoji xüsusiyyətlərini bir qədər açıqlayaq. Yaradılan yeni metodik sistemlərdə hazırda şagirdin qiymətləndirilməsi məsələsinə iki münasibət var:

- 1) Şagirdin təlim fəaliyyətinin müntəzəm surətdə qiymətləndirilməsi.
- 2) Şagirdin qiymətləndirilməməsi.

Təcrübə və tədqiqatlar göstərir ki, **şagirdin təlim fəaliyyəti qiymətləndirilməlidir**. Bunun da iki cəhəti var:

- * şagird öz əməyinin müsbət nəticəsinə görə sevinir, fərəh hissi keçirir, o cümlədən valideynlər də razı qalır;

- * şagird aldığı aşağı qiymətə görə iztirab çəkir, bədbinləşir və valideynlər narazılıq hissi keçirirlər.

İkinci halın baş verməməsinin başlıca səbəbini müəllimdə axtarmaq lazımdır. Belə ki, şagirdin təlim fəaliyyətinə düzgün, sistemli şəkildə nəzarət və təlimin yüksək səviyədə keçirilməsi qiymətləndirmənin müsbət olmasını təmin edir.

Qiymətləndirmə əsasında müəllim həm də öz işində müəyyən korreksiyalar aparmalı olur və özünə sual verir: «*Mən iş prosesimi necə qurmuşam?*» «*Harada səhvə yol vermişəm?*» Həmin sualı şagird də özünə verməlidir: «*Mən nə üçün aşağı qiymət alıram, nəyi səhv yerinə yetirmişəm və necə etməliyəm?*»

Çox vaxt praktikada müəllim şagirdə öz tələblərini irəli sürür və şagird də (onun valideyni də) müəllimi qeyri-obyektivlikdə günahlandırır. Əslində, hər ikisinin (müəllim və şagirdin) fəaliyyəti təhlil olunmalı, nöqsanlar aşkar edilməli və onlar öz səhvlərini düzəltməlidirlər.

Müəllim və şagirdlər öz fəaliyyətlərini planlaşdırmağı bacarmalıdırlar. Şagird müəllimin nəzarəti və göstərişi ilə müəyyən ardıcılıqla hansı məsələlərin olacağını, hansı çətinliklərlə qarşılaşacağını və onu necə aradan qaldırmaq yollarını bilməlidir.

Müəllim təlimin nəticələrini təhlil etməlidir. O, nəticələrin alınması yollarını, buraxılan səhvlərin aşkar edilməsi və səbəblərinin araşdırılmasını, ümumiyyətlə, alınmış nəticənin qarşıya qoyulmuş məqsədə uyğun olub-olmamasını müəyyənləşdirməlidir. Şagird də fəaliyyətində yerinə yetirdiyi məsələləri və onların təlim nəticələrinə təsirini qiymətləndirməyi bacarmalı, verilən qiymətlərin onun fəaliyyətinin nəticəsinə uyğunluğunu anlamalıdır.

Qiymətləndirmə prosesinə son dərəcə ciddi, məsuliyyətli və ehtiyatla yanaşılmalıdır. Müəllim şagirdlərdə öz gücünə inam hissini gücləndirmək üçün pedaqoji ustalığı nümayiş etdirməli, şagirdin hər bir müvəffəqiyyətini fərəhləndirici sözlərlə xüsusi olaraq qeyd etməlidir. Qiymətləndirmə ədalətli olmalıdır. Lakin bu, o demək deyildir ki, şagirdlərin müvəffəqiyyətinə nail olmaq üçün müəllim yersiz güzəştlərə cəhd etməlidir. Bu zaman qiymətləndirmə nəticəyə uyğun gəlməz, şagirdi qiymətin obyektivliyindən, reallığından uzaqlaşdırar. Müəllim sadəcə olaraq şagirdləri müəyyən seçilmiş suallar əsasında bilikləri əldə etmək üçün istiqamətləndirərsə, bu proses şagirdlərdə öz fəaliyyətinin qiymətini hiss etməyə imkan verər. Bəzi müəllimlər iş təcrübəsində şagirdlərə şagirdlər tərəfindən qiymətvermə və ya özünüqiymətləndirmə priyomunu da tətbiq edirlər. Məsələn, müəllim keçirdiyi yoxlama işini şagirdlərlə birlikdə (şagirdin fəal iştirakı ilə) yoxlayır. Bu iş metodu şagirdlərdə heç bir şübhəyə yer qoymur və onlar buraxdıqları səhvləri tezliklə düzəltməyə çalışırlar. Bəzi hallarda isə müəllimlər şagirdlərin müstəqil işini yoxlayarkən buraxılan səhvləri işarə edir, lakin düzəltmirlər. Bu

yanaşma həm müsbət və həm də mənfi cəhətə malikdir. Təcrübə göstərir ki, bu zaman uşaqların əksəriyyəti səhvlərin tapılmasında fəal iştirak edir. Bəziləri isə həmin səhvləri nə dərk edir, nə də düzəldə bilir. Son nəticədə onlarda inamsızlıq yaranır. Kömək məqsədi ilə bu tip uşaqlar üçün səhvlərin düzəlişi müəllim tərəfindən açıqlanmalıdır.

Deməli, formativ qiymətləndirmə hər hansı bir yeni materialın öyrədilməsində şagirdlərin biliklərindəki nöqsanları aşkar etməyə imkan yaradır. Bu, tədrisdə ən vacib xüsusiyyət sayıldığından formativ qiymətləndirmənin təlim prosesində aparılması vacibdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sistemində Qiymətləndirmə Konsepsiyası. «Kurikulum» jurnalı, 2009, №3.
2. Veysova Z., Məcidova A. Diaqnostik qiymətləndirmənin məlum və naməlum aspektləri. «Kurikulum» jurnalı, 2009, №4.
3. Veysova Z. Fəal (interaktiv) təlim: müəllimlər üçün vəsait. Bakı, UNICEF, 2007.
4. Демидова М.Ю. и др. Оценка достижения планируемых результатов в начальной школе.

Veysova Z.A., Mejidova A.A.

About Forming of the Formative Assessment

The article deals with the ways of carrying out of the formative assessment and features of the teacher and pupil activities in this process.

Вейсова З.А., Меджидова А.А.

Об организации формативного оценивания

В статье рассматриваются пути проведения формативного оценивания, особенности деятельности учителя и учащихся в этом процессе.